

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS THROUGH ART THERAPY

У статті з'ясовано понятійно-термінологічне поле дослідження; здійснено аспектний аналіз проблеми розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арттерапії; виокремлено психолого-педагогічні особливості розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Обґрунтовується необхідність арттерапевтичної освіти сучасного педагога, який працює в умовах концептуальних змін у структурі й змісті вітчизняної загальної середньої освіти. Підкреслюється значення арттерапії у створенні сприятливих умов освітнього процесу, у визначенні й розвитку творчого потенціалу особистості педагога та вихованця. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано творчий потенціал молодших школярів як сукупність здібностей, умінь і навичок, що визначають високий рівень творчого розвитку особистості та мотивують її до саморозвитку й самореалізації. Важливою умовою підготовки майбутніх учителів початкових класів до використання засобів арттерапії є активізація творчого потенціалу студентів як одного з основних факторів успішної арттерапевтичної діяльності в умовах початкової школи. Створення психолого-педагогічної атмосфери творчості у процесі арттерапевтичної підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти залежить від мети, змісту, організаційних форм навчально-виховної діяльності, методів, прийомів і засобів навчання, спрямованих на розв'язання основної цілі – формування творчої особистості студента.

Ключові слова: терапія мистецтвом, арт-терапія, молодший шкільний вік, початкова школа, психічне здоров'я, психологічна стійкість.

The article clarifies the conceptual and terminological field of research; an aspect analysis of the problem of developing the creative potential of younger schoolchildren by means of art therapy was carried out; the psychological and pedagogical features of the development of the creative potential of younger schoolchildren are singled out. The need for art therapy education of a modern teacher who works in the conditions of conceptual changes in the structure and content of national general secondary education is justified. The importance of art therapy in creating favorable conditions for the educational process, in determining and developing the creative potential of the personality of the teacher and pupil is emphasized. On the basis of the conducted analysis, the creative potential of junior high school students is substantiated as a set of abilities, abilities and skills that determine a high level of creative development of the individual and motivate him to self-development and self-realization. An important condition for the preparation of future primary school teachers for the use of art therapy tools is the activation of students' creative potential as one of the main factors of successful art therapy activity in primary school conditions. The creation of a psychological-pedagogical atmosphere of creativity in the process of art-therapeutic training of future teachers of the primary level of education depends on the purpose, content, organizational forms of educational activity, methods, techniques and means of learning aimed at solving the main goal – the formation of the creative personality of the student.

Key words: art therapy, art therapy, primary school age, primary school, mental health, psychological stability.

УДК 159.922.72:37.015.31
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.6>

Дорофей С.В.

к.психол.н.,
старший викладач кафедри психології
освіти
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Поступове входження вищої національної освіти до європейського освітнього простору та концептуальні зміни у структурі й змісті вітчизняної загальної середньої освіти зумовлюють потребу в якісному оновленні підготовки майбутніх учителів, що базується на положеннях законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Галузевої концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. (2014), Указі Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013).

За останні роки в системі початкової школи відбулися значні зміни: затверджено нові Державні стандарти початкової освіти, створено нові варіанти навчальних програм і підручників, визначені об'єкти, функції, види контролю та критерії оцінювання навчальних досягнень молодших школярів. Водночас, спостерігається тенденція до зниження рівня мотивації

до навчання в учнів початкової школи. У багатьох першокласників виникають проблеми в процесі адаптації до школи, що в деяких випадках супроводжується негативним ставленням батьків до організації освітнього процесу в початковій школі. Учителю із високим рівнем розвитку дослідницьких якостей, знань і вмінь може адекватно реагувати на зміни, що допомагає швидко опанувати нове інформаційне поле, дає змогу приймати нестандартні рішення, діяти творчо й ефективно. Тому важливою є переорієнтація підготовки майбутнього вчителя з просвітництва на роль дослідника, агента змін, здобувача ефективних засобів виховної роботи в інтересах дитини, на чому наголошується в Концепції «Нова Українська школа» (2016).

До різноманітності інноваційних технологій, що характеризує сучасний стан розвитку науки і практики, відноситься арттерапія – технологія створення і використання різноманіт-

них видів мистецтва, покликана забезпечити гармонійний, творчий розвиток особистості молодшого школяра через художньо-творче самовираження, самореалізацію. Оволодіння майбутніми педагогами методами арттерапії дає можливість контакту з дитиною та розвитку творчого потенціалу.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що психолого-педагогічна наука накопичила значний досвід підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності. Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи обґрунтовано в дослідженнях В. Бондаря, О. Олійник, Л. Хомич, Л. Хоружої, М. Шкабаріна, А. Шульги та ін. Особливості організації освітнього процесу в початковій школі відображені у працях Т. Байбари, Н. Бібик, М. Вашуленка, Н. Ігнатенко, Я. Кодлюк, О. Онопрієнко, О. Савченко та ін. Психолого-педагогічні аспекти розвитку творчих здібностей учнів розглянуто у дослідженнях Д. Гілфорда, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, В. Тименка, Е. Торенса та ін. У контексті нашого дослідницького задуму заслуговують на увагу наукові розробки психолого-педагогічних аспектів арттерапії (Л. Аметова, Г. Бурковський, М. Бурно, А. Грішина, Б. Карвасарський, Т. Кисельова, О. Копитін, Л. Лебедева К. Рудестам, О. Сорока, Р. Хайкін та ін.).

Досвід використання арттерапії у своїй професійній діяльності описаний українськими науковцями: серед великої кількості арттерапевтичних технологій особливим попитом користуються музикотерапія (Г. Батищева, Т. Борисова, Л. Гаврилова, В. Драганчук, У. Дутчак, Н. Євстігнеєва, Т. Крижанівська, О. Олексюк, О. Отич, В. Петрушин, Г. Побережна, С. Шушарджанта ін.), ізотерапія (О. Вознесенська, О. Деркач, А. Захаров, Л. Мардер, С. Харенко та ін.), танцювально-рухова терапія (Н. Авраменко, Г. Волкова, І. Вольпер, В. Паробій, І. Шептун та ін.), бібліотерапія (Ю. Дрешер, Т. Ключенко, В. Мурашевський, В. Мясичев, В. Невський, М. Рубакін та ін.), пісочна терапія (Т. Грабенко, Н. Дикань, О. Зайва, Т. ЗінкевичЄвстігнеєва, М. Кисельова, Л. Лебедева, Н. Маковецька, Н. Сакович, Л. Шик, Н. Юрченко та ін.), лялькотерапія (Н. Зинов'єва, І. Медведєва, Н. Михайлова, О. Федій, Т. Шишова, та ін.), казкотерапія (О. БреусенкоКузнецов, І. Вачков, А. Гнезділов, Д. Соколов, О. Тихонова). [5].

У цьому контексті актуалізується проблема підготовки майбутніх вчителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арттерапії, що надасть можливість майбутньому вчителю творчо вирішувати професійні завдання, удосконалювати процес навчання і виховання школярів.

Мета статті – визначити потенційні можливості розвитку творчого потенціалу молодших

школярів засобами арттерапії, запропонованими вчителем.

Щоб зрозуміти предмет аналізу, уточнимо значення терміна «арттерапія».

Арттерапія (лат. *ars* – мистецтво, грец. *therapeia* – лікування) трактується як лікування або зцілення мистецтвом і вважається одним із найбільш простих, але ефективних методів, який використовують психологи, соціальні працівники, корекційні педагоги та психотерапевти.

Відповідно до словника-довідника за редакцією Т. Ф. Алексеєнко арттерапія – методи лікувального впливу засобами образотворчого мистецтва; один із видів корекційної та психокорекційної діяльності, який характеризується включенням людини в процес створення та обговорення форм мистецтва, або в художньо-творчу діяльність, що стимулює її самовираження, зняття блокуючих факторів, комплексів [1].

«Психотерапевтична енциклопедія» за редакцією Б. Д. Карвасарського визначає арттерапію через використання мистецтва як лікувального чинника, в тому числі його терапевтичний ефект від сприйняття виготовленого мистецтва. [3]

Цей термін з'явився ще в 40-х роках ХХ століття. Першим його застосував британський лікар, художник Адріан Хілл, який працював у спеціальних лікарнях викладачем мистецтва і звернув увагу на те, що творчі заняття допомагають пацієнтам легше й швидше одужувати, відволікаючись від проблем і турбот.

Арттерапія використовується як засіб гармонізації та розвитку особистості через художню творчість. Зазначений метод психокорекції, маючи в своєму арсеналі художні прийоми та творчість, орієнтований на внутрішній потенціал особистості, де акцентується увага на природному вияві почуттів, настроїв, емоцій.

Поняття «арттерапія» має декілька трактувань: по-перше, це динамічна система взаємодії людини, продукту її художньої діяльності, та арттерапевта в так званому «фасилітуючому» просторі з метою реалізації найважливіших функцій (психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвиваючої, освітньої, реабілітаційної та ін.); по-друге, арттерапію можна розглядати як терапевтичну процедуру особистості; по-третє, як інноваційна здоров'язберігаюча технологія.

Можна констатувати, що арттерапія є міждисциплінарним феноменом, оскільки вона виникла на межі мистецтва і науки і увібрала в себе медичні, педагогічні, культурологічні, соціологічні, психологічні аспекти.

Сьогодні арттерапія активно використовується в розвитку та підготовці дитини до сучасного життя в сім'ї, в дитячому садку та в школі. У освітньому процесі вона вирішує такі завдання:

розвивати пізнавальні процеси (сприймання, увагу, пам'ять, образно-логічне мислення, просторову уяву), процеси саморегуляції; розвивати сенсорно-перцептивну сферу, творчий потенціал, формувати комунікативні навички; тренувати дрібну моторику рук; гармонізувати психоемоційний стан; формувати установку на позитивне ставлення до себе.

Грунтовний аналіз психолого-педагогічних досліджень (Л. Виготський, О. Ізотова, О. Нікіфорова) довів, що цей метод сприяє підвищенню рівня самооцінки, зниженню тривожності, вчить позбуватися негативних емоцій і є дуже ефективним методом діагностики, психокорекції та реабілітації.

О. Копитін зазначає, що сучасна арттерапія використовує багатий досвід культурної спадщини з характерними для неї формами художнього вираження та лікувальною практикою, пов'язаною з творчістю та спілкуванням. Творчий потенціал закладений у кожній особистості на різних глибинах підсвідомості, і передати його у свідомість можливо лише спираючись на особисту індивідуальність [6].

О. Вознесенська вважає арттерапію методом творчого розкриття здібностей і сутнісного потенціалу людини, мобілізації її внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення. М. Кисельова визначає арттерапію як метод, пов'язаний з розкриттям творчого потенціалу особистості, вивільненням її прихованих енергетичних резервів, пошуком оптимальних шляхів вирішення своїх проблем [1].

В енциклопедії освіти арттерапія визначається як «лікувальна, профілактична та корекційна діяльність із застосуванням мистецтва; складова психотерапії, комплексний синтез галузей наукових знань – педагогіки, психології, мистецтва, медицини, ергономіки» [4].

Науковець С. Гончаренко трактує арттерапію як «динамічну систему взаємодії учня (дитини, студента, дорослого), продукту його образотворчої діяльності, і вчителя (арттерапевта) у так званій «фасилітаторній» арттерапії [2, с. 36].

Отже, аналіз наукової літератури показує, що існують різні погляди на визначення поняття «арттерапія». Можна припустити, що арттерапія вважається методом зцілення не тільки фізичних і душевних недуг, а й духовних, тобто, по суті, це психотерапевтичний метод, метою якого є досягнення єдності душі і тіла, набуття гармонії між зовнішнім і внутрішнім сприйняттям світу, цілісність і комфортність свого «Я»; для дітей – це можливість відобразити свій внутрішній світ, потенціал, почуття, емоції, думки через діяльність, мистецтво, рухи тіла, голос.

Комплексне міжпредметне явище «творчий потенціал молодшого школяра» багатоаспектно трактується в руслі філософсько, психо-

лого-педагогічного пізнання як магістральний шлях індивідуального і соціального розвитку дитини. Творчий потенціал молодших школярів – це сукупність умінь і навичок, які визначають високий рівень творчого розвитку особистості та спонукають її до саморозвитку та самореалізації. Розвиток творчого потенціалу молодшого школяра – це багатогранний, комплексний процес, спрямований на розкриття творчих здібностей молодшого школяра шляхом створення оптимальних умов для прояву молодшими школярами власних індивідуально-типологічних особливостей у навчально-пізнавальній діяльності, формування потреби в самоосвіті, самореалізації (Л. Бірка, О. Волик, С. Глухова, Ю. Калюжна, І. Мартинюк, О. Чаплигін та ін.). У процесі дослідження виокремлено психолого-педагогічні особливості розвитку творчого потенціалу молодших школярів: розвинена творча уява, спрямована на створення нових образів; уміння моделювати нові оригінальні об'єкти та ситуації; підвищена чутливість до нового, уміння надавати новим знанням емоційного забарвлення, виявляти естетичні почуття в процесі навчання; хороша пам'ять, яка є запорукою ефективного творчого мислення (В. Андреев, В. Кан-Калик, В. Риндак, Е. Фромм та ін.). Для розвитку творчого потенціалу молодших школярів на заняттях у початковій школі необхідно використовувати засоби арттерапії.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що арттерапія особливо важлива для молодших школярів, які не вміють відкритися, яким легше проявити свої фантазії у творчості, ніж розповісти про них. Винаходи, які зображені на папері, часто прискорюють і полегшують вербалізацію переживань. Малювання, як і мріяння, знімає бар'єр «самоцензури», що ускладнює словесне вираження конфліктних несвідомих елементів (М. Беляєва, А. Копитін, Л. Осадчук, О. Сорока та ін.). Зазначені проблеми можна успішно компенсувати за допомогою арттерапії, залучаючи молодших школярів до активної участі в різних видах арттерапевтичної діяльності – малювання, ліплення, виготовлення художніх виробів тощо.

Як відомо, мова образотворчого мистецтва – це мова дітей і підлітків. Діти мислять образами, фарбами, звуками, почуттями, про що писав К. Ушинський, закликаючи вчителя спиратися на ці особливості дитячого мислення. Робота фантазії розкривається в зорових образах і лише потім у словах. Художня творчість – це безпечна і природна діяльність для дитини, «транзитний простір» (Р. Гудман, Д. Джонсон).

Ще Л. Виготський вважав, що малюнок – це своєрідна розповідь про свій розвиток і становлення окремих систем психіки. Порівняно з дорослими діти та підлітки більш спонтанні,

але менш здатні відображати свої почуття та поведінку. Художній метафоричний образ є посередником між внутрішнім світом дитини та навколишньою дійсністю. Через образи встановлюється зв'язок із глибинними психологічними та міфологічними шарами колективного несвідомого. Використання методів арттерапії розвиває схильність до аналізу продуктів власної творчості, відображення своїх психологічних особливостей. Арттерапія відіграє значну роль у зміцненні особистості, виробленні нових моделей поведінки, які більш відповідають логіці внутрішнього розвитку особистості та суспільства. Принципи арттерапевтичної взаємодії ідентичні гуманістичній теорії конгруентної комунікації Г. Джайнота: підтримувати у дитини почуття власної гідності, позитивний образ «Я»; говорити про ситуацію, вчинок і його наслідки, а не про особистість і характер дитини; помічати прогрес в особистісному зростанні, порівнюючи дитину з собою, а не з іншими дітьми; не використовувати негативні оціночні судження та програмування, не навішувати «ярлики»; не нав'язувати дитині методи діяльності та поведінки, що суперечать її бажанням; приймати і схвалювати всі продукти творчої діяльності дитини незалежно від змісту, форми, якості. Природна безпосередність, експресія, відсутність рольової маски допомагають викликати відповідну емоційну реакцію дитини. При цьому арттерапевт розділяє з кожною дитиною відповідальність за її особистісний розвиток, за порушення її внутрішнього стану, думок, почуттів, бажань, переживання, дії. Арттерапевт не формує особистість, намагаючись «відлити» в наперед задуману форму, а допомагає відкрити в собі те позитивне, те, що раніше було приховане, порушене (К. Роджерс). [1].

На вчителя початкових класів покладається відповідальність за розвиток творчої особистості учня, розкриття його здібностей, створення сприятливої атмосфери на уроках, формування системи морально-етичних цінностей. Учням потрібні вчителі, які розумітимуть їх і навчатимуть творчо. Проте проведені нами опитування 206 студентів випускних курсів, а також 42 викладачів педагогічних вищих закладів освіти засвідчили, що сучасний рівень професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи має суттєві недоліки щодо формування їх готовності до розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Зокрема, близько 79% респондентів недостатньо усвідомлюють сутність поняття «творчий потенціал», його закономірності та психолого-педагогічні особливості розвитку; 83% респондентів відчувають труднощі у формуванні не лише професійних знань, умінь і навичок, а й умінь конструювати та проектувати уроки з творчими завданнями; уміння творчо

використовувати засоби арттерапії та впроваджувати їх у навчальний процес молодших школярів. У цьому контексті актуалізується проблема підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арттерапії, що надасть можливість майбутньому вчителю творчо вирішувати професійні завдання, удосконалювати процес навчання і виховання школярів.

Тому основною метою є підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання засобів арттерапії в навчально-виховному процесі, що може бути реалізовано через виконання таких завдань: стимулювати в учнів позитивну мотивацію та інтерес до використання засобів арттерапії у професійній діяльності; сформувати систему наукових знань з основ арттерапії; розвивати вміння та навички використання арттерапевтичних засобів впливу на особистість молодшого школяра; розвивати навички самооцінки, саморегуляції, самопізнання.

Професійна арттерапевтична спрямованість майбутнього вчителя визначається також усвідомленням необхідності проведення психолого-педагогічних заходів для вирішення сучасних проблем шкільного життя, пошуку оптимальних шляхів створення доброзичливої, психологічно комфортної атмосфери в педагогічному процесі, виконувати терапевтичну функцію вчителя в складних умовах деструктивних впливів на особистість молодшого школяра.

Важливою умовою підготовки майбутніх учителів початкових класів до використання засобів арттерапії є активізація творчого потенціалу учнів як одного з головних чинників успішної арттерапевтичної діяльності в умовах початкової школи. У контексті цієї проблеми заслуговують на увагу теоретичні дослідження В. Моляко. Творчий потенціал вчений розглядає як ресурс творчих можливостей особистості, здатність конкретної людини до творчих дій, творчої діяльності в цілому. Вчений вважає, що «творча особистість... потенційно здатна до творчості. Інша справа – в яких масштабах, в якому обсязі, на яких часових дистанціях, у яких сферах тощо – це вже потребує окремих уточнень у кожному конкретному випадку.» [6, с. 14]. На нашу думку, творчий потенціал закладений у кожній особистості, а це відкриває потенційні можливості для її розвитку. Отже, можна зробити висновок, що творчість є цілком природною нормою формування особистості людини. Створення психолого-педагогічної атмосфери творчості в процесі арттерапевтичної підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти залежить від мети, змісту, організаційних форм навчальної діяльності, методів, прийомів і засобів навчання, спрямованих на вирішення головної мета – формування творчої особистості учня.

Таким чином, ми розглядаємо підготовку майбутнього вчителя початкових класів до використання арттерапевтичних засобів у навчально-виховному процесі як цілеспрямований, структурований, особистісно зорієнтований процес формування у них арттерапевтичних знань, умінь і навичок, що в подальшому сприятиме створенню умов психологічно комфортного творчого середовища в школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознесенська О.Л., Мова Л.В. Арттерапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. К.: Шкільний світ, 2007. 120 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376с.
3. Докторович М. Арттерапія в діяльності психолога та соціального педагога / М. Докторович, Г. Рурик, І. Хозраткулова. Київ : Редакції загальнопедагогічних газет, 2014. 97 с.
4. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Мірошніченко Т. Запровадження арттерапії у освітньо-виховний простір початкової школи: історико-методичний аспект / Т. Мірошніченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pnpri.edu.ua/bitstream/123456789/1023/1/Miroshn.pd>
6. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир : Рута, 2006. 320 с